

*Огірко Р. С.
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У “ПАКТАХ І КОНСТИТУЦІЯХ ЗАКОНІВ І ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО” ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА

Досягнення і підтримання єдності нації, суспільства і держави є першочерговим завданням на всіх етапах державотворення. Історія державотворення в Україні, зокрема, козацького періоду свідчить про постійні проблеми у досягненні і збереженні такої єдності. Навіть гірше, в історії держави і права України відомий такий феномен, як “Руїна” – крайня форма нестабільності, розпаду і взаємопоборення окремих частин до того єдиного державного організму.

Тільки у “Пактах і Конституціях законів і вольностей Війська Запорозького” гетьмана Пилипа Орлика [1, с. 24-37] така національна і державна єдність вперше була досягнута і закріплена на найвищому правовому, конституційному рівні і поставлена на практичні правові політичні і міжнародно-договірні основи втілення, а саме: через звільнення України від Московської окупації і конституювання її як незалежної національної демократичної козацької держави, через формування антимосковської міжнародної коаліції сусідніх держав і через встановлення конституційних основ і інституційного механізму функціонування козацької держави. По-суті, це і є головна теза цієї доповіді.

Тут до сказаного доцільно додати два зауваження. По-перше, аналізуючи “Пакти і Конституції...” більшість наукових публікацій цілком підставно підкреслюють саме історичну першість і демократичний характер принципів, норм і інститутів Орликової Конституції, але не помічають і не осмислюють якраз цього фундаментального для державотворення змісту досягнутої національної і державної єдності – основи всієї державної споруди, а також кардинальної зміни статусу української держави – її незалежності. По-друге, вказуючи на той очевидний факт, що “Пакти і Конституції...” були прийняті після нищівної поразки під Полтавою, поза Батьківщиною і в еміграції науковці переважно оцінюють цей документ як випадковий історичний казус спасіння потопальника і виходу із безнадійної ситуації та зводять його значення у кращому випадку до історично і теоретично значимої пам’ятки політичної і правової думки. Наша позиція змістовно інша: Конституція Пилипа Орлика є цілком закономірним і об’єктивно обумовленим конституційним актом, що закріпив основні здобутки української козацької держави з 1648 і по 1709 р., а саме: моральні, релігійні, правові, економічні, політичні розв’язки життєвих проблем, що у своїй сукупності мали закладати основи суспільного і державного ладу козацької

держави (скажемо зразу – дані не всі розв'язки, не системно, не повністю, не своєчасно, не оптимально з точки зору форми і т. п.). Очевидно, що це оцінки з позицій сьогодення. Але виходячи із змісту морально-етичної позиції і запропонованих авторами правових і політичних принципів та оцінок Конституції 1710 року – цей акт повністю відповідає сутності і логіці здобутків і тенденцій розвитку національно-визвольної війни і української революції і мав би бути прийнятий ще у 1948–1949 рр. Не випадково науковці відмічають, що завоювання української революції не були закріплені законодавчо. Уряд держави відставав від радикальних змін і свідомості людей та знаходився у полоні стереотипів середньовічної станової організації суспільства [2, с. 95]

Для прийняття такого конституційного акту української революції загальноєвропейського масштабу були всі необхідні підстави, крім одної, загально кажучи, – незрілості тодішньої української козацької і шляхетської еліти. І якщо не розкривати елементів цієї незрілості, а сказати коротко, то це нездатність до національної і державної консолідації. Це, власне, і обумовило весь суперечливий і непослідовний хід самої революції, і Руїну, і нерішучість у державотворенні, і саму поразку та руйнування козацької держави.

Національно-визвольна війна і українська революція на першому етапі її розвитку 1648–1657 рр. привела до корінного перевороту у соціально-економічному і суспільно-політичному житті України. Основи цих докорінних змін забезпечили бойові успіхи української армії.

Якщо оцінити здобутки національно-визвольної війни за перший період її ведення, то вони такі: за короткий час на площі 200 тис. кв. км. української етнічної території була ліквідована вся система польсько-шляхетського панування, селянство звільнилося від кріпацької залежності, земля, як основне багатство держави, перейшла до рук козаків і селян, була сформована потужна козацько-селянська армія, відродилася православна церква. Ці чинники заклали моральні, соціально-економічні, політичні та ідеологічні підвалини козацької держави [3, с. 40].

Питомим зразком для козацької держави Богдана Хмельницького була Запорізька Січ, глибокий демократизм якої був характерною особливістю її самоврядного устрою. Економічні підвалини будувалися на прагненні до соціальної рівності і запереченні кріпацтва. У галузі політики – передбачали право кожного козака брати участь у козацькому самоврядуванні, тобто обиратися і бути обраним до військово-адміністративних органів. Ця національна традиція вела свою тягість із часів віча Київської Русі.

Треба відмітити, що козацька форма державності виникла не тільки на етнічній, але й на своєрідній морально-психологічній основі, коли козаків об'єднувала не лише сила політичної влади чи корпоративна солідарність, а й духовна рідність. Одночасно це була організація, в якій членство означало приналежність до військового чину [4, с. 42]. Отже, устрій Запорізької Січі як прототип української державності був

покладений в основу козацького державотворення після перемоги української революції.

Ліквідація великого феодального землеволодіння магнатів і шляхти, наділення козаків і селян землею, знищення кріпацької неволі, створили необхідні передумови для переходу до ринкової економіки і буржуазного способу виробництва. Здавалось був відкритий простір для успішного і ефективного державотворення розбудови козацького суспільного ладу козацької демократичної держави на основі питомих вітчизняних інститутів і цінностей. Але трапилося навпаки.

Богдан Хмельницький після своєї смерті залишив українську козацьку державу нерозділеною, унітарною, керованою, яка територіально поширювалася на обидва береги Дніпра. В дослідженнях по історії держави і права України щодо змін в державному устрої Гетьманщини у першій половині 60-х років підкреслюється, що зміни сталися внаслідок розкольніцьких дій старшини Лівобережжя і Запорозької Січі, через що унітарна держава Богдана Хмельницького розділилася на три державні утворення – Лівобережжя, Правобережжя і Запорізька Січ. І це називають конфедерацією [3, с. 40].

Дуже суперечлива думка, бо конфедерація – це добровільний високоорганізований гармонійний союз незалежних національних держав з ефективним механізмом взаємодії по реалізації спільних цілей. В Україні ж цього періоду окремі її частини під іноземним диригуванням просто себе взаємознищували.

Правда, треба сказати, що Великий Гетьман, спираючись на свій авторитет, діяв дуже рішуче, придушуючи бунт у Запорізькій Січі під орудою Худолія, і залишив там гетьманський гарнізон козаків, обмеживши козацьке самоврядування. Не менш рішуче він придушував селянські бунти, зберігаючи тим самим єдність держави і правопорядок. Але, як правильно підкреслюють науковці, – “проблема залишалася”.

Окремо слід наголосити на тому очевидному факті, що доля державної єдності у цей період залежала від позиції Запорізької Січі, яка по смерті Б. Хмельницького відновила своє самоврядування, до того ж встановивши інститут кошового гетьмана. З 1658 р. – це відокремлене державне утворення, що лише формально визнавало владу гетьмана, по-суті проводило незалежну внутрішню і зовнішню політику, а 28 січня 1658 р. почало братовбивчу громадянську війну, повністю діючи в руслі планів і інтриг Москви, байдуже відмовившись від власної державності [2, с. 212-215].

Загарбницька політика Москви – це друга головна причина невдачі зусиль Гетьманату утвердити єдину незалежну національну державу в Україні.

Перебування української держави під зверхністю російського царя закінчилося поділом України і захопленням Києва і Лівобережжя. Для Москви Україна була лише розмінною територією у боротьбі з Річчю Посполитою, що знайшло свій вираз, зокрема, в Андрусівському договорі, а кінцевою метою Москви було повна інкорпорація України під маскою захисту православної віри. Кінець цієї історії відомий.

Відповідаючи на питання чи могла встоятися і перемогти українська держава в XVII ст. в оточенні трьох наймогутніших імперій цього часового періоду, треба згодитися із авторами цитованої праці: “Безперечно Україна з її величезним потенціалом мала величезні шанси для досягнення незалежності. Єдина причина, яка заважала цьому, – внутрішній розбрат, неспроможність об’єднати всі національні сили у єдиний моноліт” [2, с. 29]. Проте слід запитати: Чи можна було зробити це тоді і мирно, і конституційно, як це зробив через півстоліття Пилип Орлик? Відповідь позитивна, але аргументування її виходить за рамки нашої теми.

Головне значення Конституції Пилипа Орлика ми бачимо в тому, що вона зберегла і закріпила величезний здобуток української національної революції XVII ст., що проявився перш за все в козацькому державному і соціальному устрої, який, на жаль, не був повністю зреалізований.

Головний принцип Орликової Конституції – це статус України як незалежної держави: “Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування”. І це стало ключовою ідеєю, що обумовила нарешті національну і державну єдність низового козацтва, і козацької старшини, Запорізької Січі і Гетьманського уряду.

Очевидно, що окремим питанням є дослідження витоків такого морального і політичного прориву в досягненні національної і державної єдності, в ідейному і змістовному наповненні Конституції 1710 року. Але вже зараз зрозуміло: і її задум, і основний правовий і політичний зміст народився і скристалізувався в середовищі козацької еліти в період гетьманування Івана Мазепи, який в своїх державницьких діях виражав не тільки свою волю, але й бажання старшини. В умовах еміграції вона нарешті змогла вільно це висловити і формалізувати.

Якщо йти за змістом Конституції 1710 року, то не випадково в ст. 1 вирішується ключове питання української козацької незалежної держави, а саме про віру православного східного обряду, передану козацькому народові від Константинопольського апостольського престолу. Гетьман повинен дбати про те, “щоб жодна чужинська релігія не запроваджувалася на нашій руській батьківщині”. Для української нації питання християнської віри і обряду – це питання життя або смерті. Замість аргументування покличемося на статтю 1 Орликової Конституції. “Господь дивний і незбагнений у судах своїх милосердний у довготривалій терпеливості, праведний у карі. Господь Бог за численні провини та гріхи піддав багатьом стражданням покараний народ Козацький, принизив його і ледве не знищив дощенту навіки. Однак розгніваний і ще не до кінця відданий порокам вище названий народ Козацький, що доти перебував під тяжким польським ярмом, прагнучи відновити колишню свободу повстав за ревну віру православну, за закони батьківщини і старі вольності, захист яких сам Бог месник беззаконня милостиво підтримував”, як і підтримує відважне повстання на захист від Московського царства недоторканності своїх законів і вольностей. Тому вся історія України, в тому числі і національно-

визвольна війна невідповідно проходить і проходить в ореолі християнської віри, яка відіграла, як вважають деякі дослідники, роль ідеологічного чинника цієї війни.

Як видається, це надто звужене розуміння ролі християнської віри в історії України, яка насправді була не стільки ідеологією, скільки сферою питомої народної сакральності, що виражається з особливою емоційністю і сердечністю в переживанні релігійних свят і обрядів, в колядках і звичаях тощо. Звичайно, відроджена православна церква у період Хмельниччини одержала всяку підтримку і захист від держави, відкрилися тисячі приходів, а за монастирями була закріплені землі [2, с. 199].

Встановлення міжнародно-визнаних кордонів для держави, яка веде національно-визвольну війну є великою перемогою, Конституція Орлика закріпила ці кордони, що стало великим вкладом у зміцнення незалежності України. У національній державі природній кордон – це українські етнічні межі. Але з врахуванням геополітичної ситуації автори Конституції зупиняються на варіанті кордонів території держави Богдана Хмельницького [5, с. 106-113].

Ще одна з принципів новел Конституції 1710 року, яка консолідує і стабілізує державу – це зміна столичного міста-держави, якою віднині має бути місто Київ – географічний, національний, політичний, господарський, культурний і сакральний центр України. Тим самим були нарешті виправлені помилкові рішення у визначенні попередніх столичних міст козацької держави.

Нарешті, найважливіший вклад першої у Європі Конституції 1710 року виявився в тому, що вона вперше закріпила системний модельний ряд демократичних принципів, норм та інститутів, які сьогодні, через 300 років вважається класичними і загальноприйнятими. Але вони прийшли у цю Конституцію не із трактатів перекладених із англійської, французької, польської й інших мов, а із майданів Запорізької Січі, із площ міст, містечок і сіл України, де на протязі століть вироблялися і утверджувалися форми вибору, призначення і перевірки кращих і найбільш відповідальних керівників, форми і процедур звичайно із відповідними недоліками, які як відомо, є похідними від наших позитивів. Тобто, ці форми демократичної сутності козацької держави є не запозичені, не привнесені ззовні а свої історичні форми державотворення, що робить договір П. Орлика Конституцією у сучасному власному значенні слова.

На закінчення слід сказати добре слово про гетьмана Пилипа Орлика, який зумів зафіксувати, закріпити і зберегти в історії конституційне оформлення феномену козацької ідеї незалежної української держави. І саме тому вона не зникла із його смертю на чужині, а відродилася через 150 років, але вже в іншій формі, і з іншим змістом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Слюсаренко А. Г., Томенко М. В.* Історія української конституції. – К., 1993. Сьогодні є інша редакція перекладу назви Конституції Пилипа Орлика “Договір та Встановлення прав і Вольностей Війська Запорозького та вільного народу Малоросійського”. Див. : О. Палій Історія України. – К, 2015. – С. 398.
2. *Пасічник М. С.* Історія України та її державності / М. С. Пасічник, С. М. Пасічник. – Л., 2014.
3. *Смолій В. А.* Інститут влади у політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 2015.
4. *Шамрай М. Г.* Етапи державності України / М. Г. Шамрай. – Черкаси, 2014.
5. *Гуржій О. І.* Історія козацтва. Держава – військо-битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К., 2015.

Бучма О. В.
*професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного імені М. П. Драгоманова,
кандидат філософських наук, доцент*

РЕЛІГІЯ І ПРАВОВА НОРМОТВОРЧІСТЬ В КОНТЕКСТІ ФОРМОТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

У 1991 році на політичній карті світу з'явилася нова країна – Україна. Здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну державу. З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб'єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром

Сформульована (визначена) зовнішньополітична доктрина Української держави спрямована на реалізацію, передусім, національних завдань, з одного боку, у міждержавних відносинах, з другого – через участь в універсальних і регіональних міжнародних організаціях в інтересах українського народу – громадян України всіх національностей.

В Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року визнається перевага загальнолюдських цінностей над класовими і пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Керуючись цим 1 листопада 1991 року Верховна Рада України прийняла “Декларацію прав національностей України”, в якій з поміж іншого закріплювалося, що “усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну